

"Tööraha Lipp" 2. oktoober 1973

2000. aasta vanuse küla arheoloogilised kaevamised Kasekülās

Käesoleva aasta juulis ja augustis toimusid Haapsalu rajoonis järjekordsed arheoloogilised kaevamised, seekord Kõmsist paar kilomeetrit lääne poole jäävas Kasekülās. Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi ekspeditsioon V. Lõugase juhatusel kaevas Kaseküla vana tuumikut ja muistset kultusepaika. Eesti NSV Riikliku Ajaloomuuseumi ekspeditsioon M. Mandeli juhatusel alustas Kaseküla kivikalmete uurimist.

Kaseküla muinaskalmistu uurimisest

M. Mandel

Mullu jõudsid lõpule meie ajaarvamise algussajanditesse kuuluvate Kõmsi tarandkalmete arheoloogilised kaevamised. Need said vanimateks läbiuuritud kinnismuististeks Läänemaal. Kuna Kõmsi ekspeditsioon avastas lähikonnas rea muistiseid, mis välistunnuste järgi võisid pärineda veelgi varasemast ajast, keris esile nende läbiuurimiste vajadus. Võimaldanuks ju see Läänemaa asustusloo väljaselgitamisel uue sammu edasi astuda.

Seda silmas pidades valis Eesti NSV Riiklik Ajaloomuuseum käesoleva aasta uurimisobjektiks ühe Kaseküla põlispõldude vahel Pärnamäel paiknevatest kivikalmetest (I kalme). See oli põhjapoolseim muiste looduslikule põhja-lõuna-suunalisele rannavallile ehitatud kivikalmeist. Et siin on tegemist kivikirstkalmega (mis on meie pronksiajale ja varasele rauaajale tüüpiline kalmevorm), seda lubasid aimata rohukamarast kohati väljaulatuvad suured raudkivid, mis ringmüürina piirasid matusepaika ning selle keskel paiknevat kirstu.

Pärast murukamara ja pealmise mullakihi eemaldamist paljandus kompaktn, põhiliselt keskmise suurusega raudkividest koosnev kivilade, millest eelnimetatud konstruktsioonilised osad juba selgemini välja paistsid. Selgusetuks jäi kalme ehitus esialgu vaid muistise põhjaosas, kus ringmüürist väljapoole ulatus kuni 5 m laiune sopp, väliselt kalme kivitaidisele sarnanev kivikuhjatis.

Kive kihtide kaupa eemaldades ja sügavamale kaevates selgus, et muistise põhiosa ümbritses peaaegu ümar, mõnevõrra kagu-loodesuunas väljaveninud suurtest raudkividest ringmüür, mille läbimõõt oli 12,1-12,8 m. Ringi keskpunktist veidi ida poole oli aga ehitatud suurtest ühe sileda küljega raudkividest peaaegu põhja-lõunasuunaline kirst, mille sisemised mõõdud olid: pikkus 2,2 m ja laius 0,5 m. Kirstu paeplaadikestega sillutatud põhjal lebasid segipaisatult põletamata inimluud. Kirstu on katnud suured lapiku põhjaga raudkivid, millest alles oli vaid üks kirstu jalutsipoolsel otsal. Kirst on ilmselt rüüstatud, võimalik, et juba muinasajal.

Kiviringist põhja poole väljaulatavas kalmesopis avastati teine matus. See peaga ida suunas sängitatud matus lamas paesillutisel. Juurdeehitise põhjatipus võis aga näha pooleldi hävinud kivikirstu jäänuseid, millest leiti vaid mõned pikad luud. Kalme teistest osadest leitud luude hulgas oli silmatorkavalt palju loomaluid. Seetõttu võib luumaterjali põhjal oletada, et kalmesse ei ole maetud üle 6-7 inimese. Leiumaterjal osutus kivikirstkalmetele tavapäraselt võrdlemisi napiks, koosnedes põhiliselt jämeda lisandiga segatud savist valmistatud nõude kildudest. Metallesemetest pakuvad kalme vanuse määramise seisukohalt suuremat huvi rauast karjasekepp, nõelapea ja keskest kirstust leitud pronksist habemenuga.

Kalmealuse mullakihi läbiuurimine tõi kaasa meeldiva üllatuse: kalmekihi all avastati kiviaja lõpust või pronksiaja algusest pärinev asulakiht. Kõvaks tambitud söeseguses, 5-10 cm paksuses mullas oli rohkesti tules rabadaks põlenud kive, looma- ja kalaluid. Tähtsamad asulakihist saadud leiud olid metsseakihvast noatera, merevaigutükid, kuuseokkamotiiviga savinõukild, tulekivitükk, kvartsnukleus, viljahõõrumiskivide katkendid ja lõpuks toredaim leid – hoolikalt lihvitud kiltkivist

talb.

Kalme all säilinud asulakoht on dateeritav meie ajaarvamise eelse II aastatuhande keskele või teise poolde. Kalme näib samasse kohta olevat rajatud veidi enne meie ajaarvamise algust.

Sel aastal otsiti Kasekülas ka hilisemasse ajajärku kuuluvaid matusepaiku, mis aitaksid täita lünka küla ja selle ümbruse asustusloos meie ajaarvamise I aastatuhande keskpaigast muinasaja lõpuni. Kadakasel karjamaal, kiviaedade kokkupuutepunktis leitigi buldooseri poolt lahtilükatud kivihunniku juures tumedas tahmases mullas põlenud luukilde ja pronksspiraalike. Koha hoolikamal läbiuurimisel saadi veel luid ja mõned esemed: laia keskkeermega pronksist spiraalsõrmus, pronksplekitükke ning spiraale, klaashelmes, savinõukild. Leiud kuuluvad 11.-12. sajandisse ja pärinevad nähtavasti purustatud kivilalmest (XIV kalme).

Et tõestada Kaseküla kalmistu pidevat kasutamist meie ajaarvamise eelse I aastatuhande lõpust kuni muinasaja lõpuni, selleks tuleks siit leida veel V-X sajandi kalmeid või matuseid. Väikesi rohtukasvanud kivikuhelikke on Kaseküla karjamaadel ja põldudel siin-seal. Enamik neist on kahtlemata tavalised põllukivihunnikud, mõned aga võivad sisaldada ka matuseid ajast, mis seni veel lüngaks Eesti ühe pikemaajalisema muinaskalmistu ajaloos.

Eesti vanima küla kaevamised

V. Lõugas

Eesti küla tekkelooga on tegelenud paljud teadlased. Enamasti on meie külatüüpide (sumbküla, ridaküla, hajaküla jne) tekkimist seletatud küla arenguga muinasaja järgsel ajal. Muinasteadlased seevastu on leidude ja kalmete leviku järgi otsustades oletanud, et osa meie külade teke võib ajas tagasi ulatuda koguni I aastatuhande esimesse poolde. Sellest kõnelevad paljude meie põliste külade väljadel paiknevad selleaegsed kivilalmesid ja nende ümbrusest leitud muinasleiud. Ometi polnud siiani veel kusagil õnnestunud avastada ja uurida nii kaugesse aega tagasi ulatuvat külaaset. Lääne-Eesti süstemaatiline vanema rauaaja uurimine, siinsete asustusprobleemide lahendamise vajadus ja käioleval Eesti talurahvaajaloo koostamisega seotud uurimisülesanded viisid esimese sellise külaaseme uurimisele Hanila Kasekülas.

Esimesed jäljed muinasaegsest asustusest Kasekülas avastati 1971. aastal kivilalmesid näol. Esimesi andmeid muistsest asulakohast õnnestus aga saada alles 1972. aastal, pärast seda, kui kaevasime küla territooriumile rea prooviauke kultuurikihi tundmaõppimiseks. Proovišurfide rajamisel leitud keraamika hulgas olid mõned killud, mis paistsid pärinevat kalmetega ühest ajast (I aastatuhande esimesest poolest). Nii saigi käesoleval suvel teoks põhjalikum uurimistöö Kasekülas vanas tuumikus, mille käigus rajati uusi prooviauke ja suurem kaevand (100 m²) küla lääneserval asuva Källe-Tooma talu õueaeda. Koht kujutab endast võrdlemisi järsku, ligi paari meetri kõrgust paekallast, mida kattis vaid 15-20 cm paksune kultuurikiht. Madalamal, kalda all, kadus kultuurikiht ära. Ka mujal küla territooriumil on mullakiht pae peal väga õhuke (5-35 cm).

Kaevamistega õnnestus kindlaks teha, et küla on esmakordselt tekkinud sellele kohale meie ajaarvamise vahetuse paiku või isegi veidi enne seda (sellele viitavad ka kalmete uurimise tulemused!). See küla paiknes muistises Kõmsi mereabaja ühes läänepoolses kõrgemas ja kuivemas kaldalõigis. Tookordne küla oli väike ja mahtus ilmselt ära praeguse Källe-Tooma talu õue. Pank, mille lääneservale küla kunagi tekkis ja mis on praegugi hästi jälgitav küla ida-, lõuna-, ja lääneküljel, kujutas endast külale nagu looduslikku "vundamenti", mis määras küla laienedes ära külatuumiku tiheduse ja külatüübi (sumbküla). Tekkinud algselt selle panga lääneservale, laienedes küla hiljem kogu praegusele alale. Küla laienedes ja hajudes õhenes ka ladestuv kultuurikiht ja kõigi muistse küla jälgede väljaotsimine on üsna mahukas ja aeganõudev töö. Ometi on ka vanimale külaasemele ladestunud leide ja elamisjäänuseid hilisemast ajast, mis kõnelevad asustuse pidevusest

siin läbi paljude sajandite. Leitud savinõutükid, esemed ja esemekatkendid (pronkskuljus, kirvetera, pronksnaastu katkend jm) pärinevad peamiselt muinasaja lõppsajanditest, kuid siin on ka üsna hästi eraldatavat materjal m.a. vahetuse ümbrusest ja I aastatuhande teisest poolest.

Viimaste inimpõlvade ajal on Kasekülas olnud 12 peret. Mitmete praegugi olemasolevate talude nimed esinevad juba 17. sajandi allikates. Kõrvuti nimedega, milles võib ära tunda praegusi talunimesid (Silli – Sili, Allase – Alasi, Kurra – Kura, Källa – Källe, Uestallo – Uustalu jt) on ka praeguseks juba unustusehõlma vajunud nimekujusid. 17. sajandist pärineva kaardi järgi otsustades oli Kaseküla (või Kasevere küla) vanasti kompaktsem. Rida talusid paiknes ka praegu talude poolt piiratud lagedamal osal, külavahetee ja soo vahel. Ka rahvapärimestes on teateid, et näiteks põline Källe talu, mis nüüd on küla põhjapoolses servas, paiknenud vanasti keset küla teekäänakus paikneval põllul. Et siin tõepoolest vanasti taluõuesid on olnud, sellele viitab üsna tume kultuurkiht ja sellest korjatud savinõukillud, esemed ja esemekatkendid (pronksplekist naast, kuljus jm), mis võivad ulatuda ajalisse kokkupuutesse muinasajaga.

Kaseküla põllud, mis on siinseid inimesi toitnud enam kui 2000 aastat, paiknevad poolkaares küla taga edela, lääne ja põhja pool. Kõige paremad maad asuvad külast otse põhja pool. Siin võrdlemisi madalal maal on Lääne-Eesti parimad mullad, mis on väga viljakad ja mis ei kannata ei liigniiskuse ega liigse kuivuse läbi. Külast kaugenedes maapind tõuseb ja umbes 700 m kaugusel külast asenduvad põllud Kaseküla aruga – väga õhukese mullakattega väheviljaka kadakase karjamaaga –, mis sellisena esineb juba 17. sajandi kaardil. Need olid vanasti Kaseküla perede kevadised karjamaad, kus peeti loomi suvise kuiva ajani. Seejärel aeti kari küla juures olevatele madalamatele karjamaadele. Tänapäeva põldude tagumises osas paiknevad poolkaares ümber põlise külatuumiku muistsed kivikalmed, mis moodustavad Lääne-Eesti suurima muinaskalmistu (16 kalmet). Kalmistu taga kõrgemal karjamaakünkal, kust varem, kui maastik oli lagedam, avanes ilus vaade Võis siiski loota mingeid kaudseid märke (tuhka, sütt vms) selle kui kultusepaiga kasutamisest. Kaevamine ei andnud selle kivi kasutamisega seotud leide. Paar muinasleidu – üks emailist helmes ja pronkstraadist ehtespiraal – küll saadi, kuid kas need on seotud selle kivi austamisega, on enam kui küsitav, sest kivist 35 cm kaugusel avastati noorema rauaaja kalmejäänused, kust leiti umbes samasuguseid leide ja mis võivad omavahel olla seotud ühise päritoluga (lõhutud kalmistu?). Ka tundus, et kivi ise pole enam oma algses asendis, vaid (vähemalt) külili lükatud. Kas seda tehti ajal, kui siin on ajutiselt põldu haritud või varanduseotsijate poolt, see jäi selgusetuks. Ka jäi lahtiseks, kas kivi kuulub praeguse Kaseküla tekkeajaga või on ta olnud selle rahva oma, kelle asula tuli välja samast küla taga paiknevalt Pärnamäelt I kivikalme kaevamisel.

Kaseküla on esimene küla Eestis ja kogu Põhja-Euroopas, mille tekkimist nii kauges ajas ja püsimist ühel ja samal kohal on olnud võimalik konkreetselt jälgida. Võrdlemisi põhjalik säilinud andmestik sündimiste-suremiste kohta ja külakaart 17. sajandist ühe muinasaegse küla arengut jälgida ka ajaloolisel ajal Usutavast saab Kaseküla arheoloogiline uurimine tõukeks teiste analoogiliste külade väljaselgitamisele ja arheoloogilisele uurimisele. Pole kahtlustki, et meie külade hulgas on säilinud teatav protsent vanimat ladestust s.o. külasid, mis tekkisid juba sel ajal, kui tekkis paikne põlispõldudega maaviljelusasustus. Arheoloogilise materjali tõlgendamine on viinud mõttele, et selleks ajaks on viimased sajandid enne meie ajaarvamise algust. Nii vanad peaksid olema ka meie vanimad põliskülad, nagu üks neist nüüd Kaseküla näol meie ette kerkib.